

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ПЕТРЕНКО Олександр Віталійович

УДК 37.015.325

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

19.00.07 - педагогічна і вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1998

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Академії Збройних Сил України,
Міністерство оборони України.

- Науковий керівник: - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України,
Бурлачук Леонід Фокич, Київський університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри психодіагностики та медичної психології.
- Офіційні опоненти: - доктор психологічних наук, професор Ложкін Георгій Володимирович, Український державний університет фізичного виховання і спорту, завідувач кафедри психології і педагогіки;
- кандидат психологічних наук, доцент Булах Ірина Сергіївна, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, доцент кафедри психології.
- Провідна установа: - Інститут психології імені Г.С.Костюка, лабораторія психології особистості, АПН України, м. Київ.

Захист відбудеться “22” жовтня 1998 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252601, м.Київ, вул. Пирогова 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “22” вересня 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Тривалий період онтогенезу людини пов'язаний з професійною діяльністю та впливом її специфічних чинників. Суспільно-корисна праця здатна формувати у особистості суспільно-вагомні риси, сприяти її гармонізації, підвищувати рівень її соціальної адаптованості. Але, як засвідчували окремі дослідження, існує можливість і негативного впливу професійної праці на особистість суб'єкта діяльності (Безносів С.П., Борисова О.М., Сочивко Д.В., Guilford G., Roe A., Walker K.F.). Під тиском одержаних фактів з'явилися спроби розгляду явища професійної деформації особистості (Безносів С.П., Грановська Р.М.).

Реальність аномальних особистісних трансформацій серед представників окремих професійних груп робить актуальним проведення заходів виховної роботи, здатних на належному рівні виконувати профілактичну та корекційну функцію. Але на сьогодні розробка таких заходів пов'язана з суттєвими труднощами у наслідок недостатньої вивченості проблеми. Навіть саме поняття "професійна деформація особистості" досі не отримало науково-обґрунтованого тлумачення. Залишаються невивченими як сутність та ключові ознаки цього явища, так і основні механізми його виникнення. Не розроблені підходи до визначення розбіжностей між процесами формування особистості професійного типу і професійної деформації особистості. У цих умовах аналіз явища професійної деформації особистості здебільшого зводиться до описових нарисів його зовнішніх ознак за результатами психологічних спостережень, а також до обговорення окремих розрізнених патогенних чинників, специфічно властивих тому чи іншому виду діяльності.

Профілактично-виховна робота щодо запобігання професійній деформації особистості надзвичайно важлива у сфері військово-професійної діяльності. Важливість цієї роботи пов'язана як з умовами, під впливом яких перебувають військові професіонали, так і з можливими наслідками особистісних деформацій у військовому середовищі.

Великі маси громадян, проходячи через військову службу, потрапляють під вплив сукупності соціальних та психологічних умов армійського життя, надзвичайних з точки зору вимірів цивільного суспільства. Цей вплив чинників армійського середовища на особистість кадрового офіцера триває протягом десятиріч. До того ж, службова діяльність офіцера-керівника носить дуже інтенсивний характер. Є підстави говорити, що професійна служба в армії - це не тільки рід занять, але й спосіб життя. Суттєво, що під

нормативне регулювання у Збройних Силах потрапляє навіть форма міжособистісної комунікації, причому часом не тільки у ситуаціях суто функціональної взаємодії військовослужбовців.

Від особистості офіцера-керівника, який виступає у якості організатора військово-професійної діяльності та вихователя і вчителя особового складу, безпосередньо чи опосередковано залежить багато якісних показників частини або підрозділу, в тому числі морально-психологічний стан та особистісний розвиток підлеглих. Ця залежність посилюється під впливом таких специфічних норм військової служби, як єдиноначалля та суворе підпорядкованість молодших старшим. Оскільки вік солдатів строкової служби (18-20 років) припадає на один з найбільш складних етапів розвитку особистості, то це змушує відносити професійну деформацію особистості офіцера-командира до числа явищ, що становлять особливу соціальну небезпеку. Треба також взяти до уваги, що звільнення кадрових офіцерів у запас відбувається у віці, коли людина ще цілком працездатна і шукає можливості подальшої самореалізації. Отже, наслідки професійної деформації особистості військовослужбовця можуть проявлятися не тільки у Збройних Силах, але й за їх межами.

Таким чином, соціальне значення проблеми та її недостатня теоретична розробленість підводять до висновку про актуальність дослідження психологічних особливостей професійної деформації особистості в умовах військово-професійної діяльності.

Об'єкт дослідження - професійна деформація особистості військовослужбовця.

Предмет дослідження - психологічні механізми та закономірності особистісних деформацій в умовах впливу чинників військово-професійної діяльності.

Мета дослідження - розробка шляхів вирішення проблеми професійної деформації особистості в умовах військової служби.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проблеми професійної деформації особистості в умовах військової служби безпосередньо пов'язане з розв'язанням завдання щодо створення умов для гармонійного розвитку особистості суб'єкта військово-професійної діяльності, яке стоїть перед органами виховної роботи Збройних Сил України та військовими науковими підрозділами. Це завдання закріплене у керівних документах з організації виховної роботи і морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах. Відповідна проблематика знайшла відображення у планах науково-дослідної роботи наукових підрозділів Збройних Сил України, зокрема у плані роботи наукового відділу Академії Збройних Сил України.

Основні гіпотези дослідження: 1) центральним чинником професійної деформації особистості військовослужбовця є особливий соціальний статус, пов'язаний зі значними

посадовими повноваженнями по відношенню до безпосереднього оточення та з правом на беззаперечну морально-етичну оцінку дій підлеглих; 2) чинник влади стає джерелом особистісної деформації її носія, якщо влада набуває ознак самоцільності, або використовується як інструмент примусу; 3) виникненню професійної деформації особистості військовослужбовця сприяють певні індивідуально-психологічні особливості; 4) механізм професійної деформації особистості полягає у трансформації особистісних смислів, яка призводить до змін соціальної поведінки та характеру.

Відповідно до поставленої мети та висунутих гіпотез визначені такі завдання дослідження:

1. Дослідити витoki суперечливого впливу професійної трудової діяльності на розвиток особистості; виявити патогенно-дисгармонізуючі чинники, здатні впливати на особистість у процесі виконання професійно-посадової ролі.
2. Розробити і обґрунтувати теоретичне тлумачення поняття професійної деформації особистості, яке б дозволяло окреслити межі цього явища.
3. Простежити динаміку та закономірності розвитку явища професійної деформації особистості, а також особливості цього процесу в умовах військово-професійної діяльності.
4. Розробити і апробувати діагностичні підходи, які дозволяють розпізнавати професійну деформацію особистості і диференціювати її від інших явищ; навести типові психологічні ознаки професійної особистісної деформації в умовах військової служби.
5. Визначити критерії належності військовослужбовця до групи ризику щодо виникнення професійної деформації особистості.
6. Сформулювати принципи та розробити заходи профілактично-виховної роботи щодо запобігання явищам професійної деформації особистості в умовах військової служби.

Методологічною та теоретичною основами дослідження є система наукових знань про закономірності формування особистості у процесі життєдіяльності (Л.І.Анциферова, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, А.В.Петровський, К.К.Платонов, С.Л.Рубінштейн, А.Н.Маслов та ін.); принцип зв'язку свідомості і діяльності; концепція рівнів психічного здоров'я (Б.С.Братусь).

Методи дослідження. В роботі використовувались такі теоретичні та емпіричні методи: аналіз, порівняння, узагальнення і систематизація емпіричних і теоретичних даних, спостереження, психологічна діагностика, математико-статистичний аналіз одержаних даних.

Емпіричні дані були отримані на ґрунті локального дослідження в окремо взятому військовому підрозділі, а також на ґрунті скрінінгового дослідження вибірки кадрових

військовослужбовців командного та командно-штабного складу. Всього емпіричними дослідженнями було охоплено 53 офіцера Збройних Сил.

Наукова новизна дослідження. Дістала подальший розвиток система наукових поглядів щодо закономірностей впливу на розвиток особистості чинників професійної діяльності. Висунуте положення, згідно з яким ключовою ознакою професійної деформації особистості є зниження спроможності до самоцільної зацікавленості у інших людях на ґрунті втрати здатності сприймати їх ширше контексту професійної діяльності та власної посадової ролі. Запропонована типологія професійних особистісних деформацій, згідно з якою виділені егоцентричний та просоціальний типи деформованої особистості. Вперше одержані відомості про вплив умов військово-професійної діяльності на процес професійної деформації особистості кадрового військовослужбовця, встановлено визначальну роль у цьому процесі професійно-посадових повноважень та особливостей їх реалізації. Встановлені індивідуально-психологічні ознаки належності військовослужбовця до групи ризику щодо виникнення професійної деформації особистості, які є внутрішньоособистісними передумовами цього явища.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її положення створюють підґрунтя для подальших наукових досліджень з проблематики психологічних закономірностей впливу різноманітних чинників професійної діяльності на особистість, а також психолого-педагогічного супроводу включення особистості у різні види професійної діяльності.

Практична цінність отриманих результатів полягає у тому, що розроблені шляхи запобігання явищу професійної деформації особистості в умовах військової служби на основі системи заходів профілактично-виховної роботи та організації військово-професійної діяльності. Це дозволяє планувати та проводити у військах відповідну роботу з оптимізації включення особистості у професійну діяльність та запобігання явищам її аномального розвитку.

Враховуючи, що цілий ряд чинників військово-професійної діяльності властивий не тільки армії, отримані результати можуть бути використані не тільки у Збройних Силах, але й в інших сферах професійної діяльності, де існує ризик виникнення явищ професійної деформації особистості. Треба взяти до уваги, що в деяких публікаціях відзначалася належність до групи ризику професійної деформації особистості вчителів, соціальних працівників, лікарів, працівників органів МВС.

Вірогідність та обґрунтованість отриманих результатів забезпечена опорою на теоретичний розгляд механізмів особистісних трансформацій в умовах професійної діяльності; використанням методів дослідження, адекватних його предмету;

використанням взаємодоповнюючих методик; кількісним та якісним аналізом одержаних даних; використанням математико-статистичних критеріїв визначення зв'язків між показниками.

На захист виносяться такі положення:

1. Комунікативно-рольові чинники військово-професійної діяльності здатні деформувати особистість військовослужбовця.
2. Професійна деформація особистості військовослужбовця відбувається на ґрунті певних індивідуально-психологічних особливостей як внутрішньоособистісних передумов цього процесу.
3. Функцію запобігання професійній деформації особистості у Збройних Силах повинна виконувати система спеціальної профілактично-виховної роботи у поєднанні з організаційними заходами оптимізації службової діяльності військовослужбовців.

Апробація роботи. Положення і результати дослідження використовувалися при підготовці доповідей та матеріалів науково-практичних конференцій у центральному апараті Міністерства оборони України з проблем виховної роботи у Збройних Силах, морально-психологічного забезпечення життєдіяльності військ та зміцнення військової дисципліни (Київ, 1994 р., 1995 р.). Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри суспільно-гуманітарних наук Академії Збройних Сил України, кафедри психодіагностики та медичної психології Національного університету ім. Т.Г.Шевченка, використовувалися при підготовці аналітичних матеріалів для керівництва Збройних Сил України з проблем соціально-психологічного забезпечення розбудови Збройних Сил, розробці пропозицій щодо вдосконалення дисциплінарного статуту Збройних Сил України та положень нормативних документів, спрямованих на вдосконалення виховної роботи та морально-психологічного забезпечення життєдіяльності військ. Вони також відображені у лекційному курсі з психології та педагогіки військового управління в Академії Збройних Сил України. За результатами дослідження була зроблена доповідь на Всеукраїнській науковій конференції "Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави" (Київ, 1995 р.).

Основний зміст роботи відображено у п'ятьох публікаціях.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який нараховує 231 назву, 14 таблиць, 2 рисунків на двох сторінках. Зміст роботи викладено на 173 сторінках друкованого тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтована актуальність дослідження можливого негативного впливу на особистість професійного військовослужбовця окремих соціально-психологічних чинників професійної діяльності. Визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотези та завдання дослідження; дана коротка характеристика теоретичних основ і методів дослідження; розкрита наукова новизна, теоретична та практична цінність роботи; виділені положення, що виносяться на захист; наведені відомості про апробацію дослідження.

У першому розділі - "Загальні підходи до визначення кола явищ професійної деформації особистості та аналізу їх сутності і генезу" розглянуто стан питання та зроблено теоретичний аналіз психологічної сутності явища професійної деформації особистості, витоку його виникнення, а також умов та етапів формування.

Зростання глибини досліджень з проблем розвитку особистості продемонструвало неоднозначність тверджень про визначальний та позитивний виховний вплив суспільно-корисної діяльності на її формування. Так, відзначалось, що діяльнісне відношення є лише окремим випадком відношення людини до світу, а особистість може бути збагнена не як сукупність репродуктивних здібностей (властивостей), сформованих у діяльності, а як особлива просторова цілісність людини зі світом (Сочивко Д.В.).

У ряді досліджень констатувалося, що однобічний розвиток індивідуальності суб'єкта діяльності, який в умовах розподілу праці тренує тільки окремі зі своїх здібностей, призводить до формування особистості "професійного типу" (Борисова О.М., Guilford G., Roe A., Walker K.F.). При цьому професійні риси та інтереси починають проявлятися в усіх інших сферах його життєдіяльності, особистість набуває рис певної однобічності.

В окремих публікаціях останнього часу ми зустрічаємо спроби обговорення деяких аспектів професійної деформації особистості (Безносів С.П., Грановська Р.М.). Пропонувалися описові нариси особистісних дисгармоній та аномалій у представників деяких професій; висловлювалась думка, що професійна деформація особистості найбільш поширена серед представників тих професій, відмінною особливістю яких є робота з людьми; відзначалось, що особистість професіонала може володіти якостями, які забезпечуватимуть індивідуальний "імунітет" до деформуючих впливів професії.

Особистість професіонала може знаходитися під впливом чинників, пов'язаних з предметно-операціональним, когнітивним та комунікативно-рольовим аспектами професійної діяльності.

Роль чинників предметно-операціональної групи у процесі особистісної дисгармонізації не істотна. Когнітивні чинники можуть звужувати пізнавальну активність особистості та формувати професійно-однобічні інтереси, проте вважати однобічність

інтересів ключовою ознакою професійної особистісної деформованості не можна, оскільки й гармонійна особистість може мати певну асиметрію інтересів, пов'язану з наявністю мотиваційної домінанти як передумови особистісної цілісності.

Вплив на особистість комунікативно-рольових чинників професійної діяльності є найбільш суттєвим, оскільки вони торкаються сутнісних ознак людини та основоположних аспектів її життєдіяльності. Ці чинники можуть сприяти не тільки формуванню специфічного стилю комунікації, але й приводити до викривлення соціальних якостей людини. Саме з таким викривленням пов'язана професійна деформація особистості.

У якості основи для діагностики явищ професійної особистісної деформації обрано підхід до оцінки особистісного здоров'я, який базується на концепції рівнів психічного здоров'я та на загальнофілософському розумінні феноменологічної сутності людини як істоти, соціальної за способом своєї життєдіяльності і самоцільно зацікавленої в інших людях (Б.С.Братусь). У відповідності до цього підходу, системоутворюючою ознакою деформованої особистості є маніпулятивність у соціальній поведінці і нездатність ставитися до іншої людини як до самоцільної цінності.

Вихідним моментом процесу професійної деформації особистості є перебудова особистісних смислів соціального порядку. На початку така перебудова може мати ситуативний характер, виконувати адаптивну функцію, бути відносно легко оборотною. Але на певному етапі особистісної дисгармонізації може відбуватися різке зниження суб'єктивної цінності ряду суспільних функцій, порушення цілісності мотиваційної сфери. При цьому буде також знижуватися і актуальність вищих потреб та загострюватися особистісна однобічність, оскільки зникає важливий чинник особистісної багатовимірності та всебічності як інтегрованості у світ. Все це стає відправною точкою процесу особистісної деформації, створюючи основу для стійкого (на рівні характерологічних особливостей) відношення до іншої людини як до засобу досягнення групових або егоцентричних цілей.

Виходячи зі зробленого аналізу ключових чинників, ознак та етапів формування професійної особистісної деформації, ця деформація визначена як процес, який починається з дисгармонізації системи особистісних смислів під впливом особливостей професійно-посадової ролі на ґрунті особистісних якостей, що схиляють до подібної дисгармонізації, а закінчується фактичним відчуженням суб'єкта професійної діяльності від родової людської сутності та, як наслідок, соціальною дезадаптацією або звуженням діапазону адаптаційних можливостей до варіацій соціального середовища через закріплення у вигляді риси характеру настанови на використання одних людей іншими у

якості засобу досягнення суб'єктивно-значущих цілей. Таким чином, під професійною особистісною деформацією ми розуміємо пов'язану із впливом комунікативно-рольових чинників професійної діяльності втрату її суб'єктом здатності до самоцільної зацікавленості у людях.

Принциповою розбіжністю, що дозволяє диференціювати риси особистості професійного типу від рис особистості, яка зазнала професійної деформації, є те, що професійна особистісна деформація - це процес, який дисгармонізує соціальні пласти мотиваційно-потребової сфери особистості, викривлюючи сутнісні якості людини і глибоко дисгармонізуючи таким чином всю особистість в цілому, тоді як основними ознаками особистості професійного типу є певна асиметрія сфери інтересів, а також специфічні риси "професійно-забарвленого" стилю комунікації. Стиль комунікації особистості професійного типу зачіпає зовнішню форму комунікативного процесу і не пов'язаний, на відміну від професійної особистісної деформації, з трансформаціями соціальних пластів мотиваційної сфери.

Чим більш виразно виявляється у професійному середовищі посадова влада, субординація, розподіл посадових ролей та наголос на беззаперечності авторитету керівника, тим більш несприятливим може виявитися перебування у цьому середовищі з точки зору ризику професійної деформації особистості. Чинник влади стає найбільш деструктивним для особистості її носія, якщо влада з необхідного інструменту розв'язання фахових завдань перетворюється у самоцільний атрибут професійно-посадового статусу, а також, реалізуючись у радіусі безпосереднього соціального оточення, використовується як інструмент примусу. Тому суттєвою передумовою професійної деформації особистості керівника є неузгодженість цілей та завдань діяльності з особистісними пріоритетами підлеглих осіб, адже це підштовхуватиме керівника до маніпулятивної диспозиції, оскільки ситуація вимагатиме постійного контролю за підлеглими та застосування методів примусу.

Професійна деформація особистості, відбуваючись у різних людей на фоні домінування різноманітних життєвих потреб, може призводити до розвитку аномалій різного типу. Відзначено можливість існування двох типів "професійно-деформованої особистості" - "егоцентричного" та "просоціального". В реальному житті особистісні деформації можуть спиратися на складні переплетення егоцентричних та просоціальних смислів, коли інструментом дії обирається інша людина, група людей або навіть маси людства.

У другому розділі - "Емпіричне дослідження особистісних трансформацій в умовах військової служби" наведені емпіричні дані, отримані як на ґрунті локального

дослідження в окремо взятому військовому підрозділі, так і на ґрунті скрінінгового дослідження вибірки кадрових військовослужбовців командного та командно-штабного складу.

У фокус локального дослідження потрапили керівники та офіцерський склад підрозділа батальйонного рангу. На основі спостережень та інтерв'ю були вивчені особливості мотивації та стилей управлінської діяльності кожного з керівників; за допомогою тестових методик були досліджені їх індивідуально-психологічні особливості; за методикою семантичного диференціалу досліджувалися також іміджі керівників в очах їх підлеглих у співвідношенні з поняттям "ідеальний начальник" та Я-концепцією респондентів. Були також отримані оцінки начальниками своїх підлеглих за шкалами "порушник дисципліни - дисциплінований підлеглий" та "відразлива особистість - приваблива особистість".

Скрінінговим дослідженням був охоплений широкий спектр характерологічних, поведінкових, а також мотиваційних особливостей вибірки військовослужбовців-офіцерів в діапазоні військових звань від лейтенанта до підполковника з вислугою в офіцерському званні від одного року до десяти років і більше. Враховуючи, що ця частина дослідження була пов'язана з отриманням дуже великої кількості параметрів (30 тестових та 40 психосемантичних показників від кожного члена вибірки) і вимагала громіздких розрахунків, розмір вибірки скрінінгового дослідження був вимушено мінімізований до 20 військовослужбовців. Відповідно до цього на прийнятних рівнях значущості були визначені граничні значення вибірових коефіцієнтів кореляції, необхідних для коректного виявлення статистичних залежностей між різноманітними показниками.

У дослідженні використовувались семантичний диференціал Ch.Osgood, психологічні опитувальники T.Leary, K.Thomas, R.Cattell, а також тест M.Luscher. Психосемантичне дослідження відобразило особливості сприйняття респондентами смислів спеціально підбраного набору з 18 понять. Були визначені 22 пари понять, співвідношення смислів яких були цікаві для аналізу відповідно до предмета дослідження. Для кожної з цих пар на даних кожного з респондентів були розраховані відстані між відповідними точками у тривимірній моделі психосемантичного простору. Масив даних був доповнений показниками вислуги років у офіцерському званні, а також співвідношення військового звання та вислуги.

У ході комп'ютерної обробки даних була отримана матриця зі 1275 коефіцієнтами вибіркової кореляції та матриця зі 153 коефіцієнтами сполученості Пірсона-Чупрова. З урахуванням граничних значень цих коефіцієнтів для вибірки даного розміру були виділені статистично значущі взаємозв'язки між зібраними показниками.

Коефіцієнти вибіркової кореляції між показниками тесту R.Cattell та семантичними дистанціями наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Кореляції між показниками тесту R.Cattell
та психосемантичними дистанціями (на 5% рівні значущості)

Показник	ПСИХОСЕМАНТИЧНА ДИСТАНЦІЯ	R
A	Смисл життя - Влада над іншими людьми	-0,503
A	Смисл життя - Успішна кар'єра	-0,575
A	Смисл життя - Служба в армії	-0,600
A	Моє уявлення про улюблену роботу - Служба в армії	-0,515
B	Я, яким хочу бути в ідеалі - Я в дійсності	-0,488
C	Я очима товаришів по службі - Я в дійсності	-0,467
C	Я, яким хочу бути в ідеалі - Я в дійсності	-0,594
E	Смисл життя - Задоволення матеріальних запитів	0,548
E	Смисл життя - Задоволення естетичних запитів	0,512
E	Мій типовий підлеглий - Звичайна людина	0,492
E	Мій типовий підлеглий - Я в дійсності	0,661
H	Мій типовий підлеглий - Я в дійсності	0,587
L	Моє уявлення про улюблену роботу - Свобода особистості	-0,551
N	Я, яким хочу бути в ідеалі - Я в дійсності	0,472
O	Я очима товаришів по службі - Я в дійсності	0,591
Q1	Мій типовий підлеглий - Я в дійсності	0,474
Q1	Моє уявлення про улюблену роботу - Влада над іншими людьми	0,548
Q3	Смисл життя - Задоволення матеріальних запитів	-0,549
Q3	Мої життєві перспективи - Служба в армії	-0,465
Q4	Мій товариш по службі - Звичайна людина	0,444

Була побудована кореляційна плеяда семантичних дистанцій між визначеними

парами понять, яка за своєю сутністю є плеядою відповідних особистісних смислів (рис. 1).

У третьому розділі - "Обговорення результатів дослідження та розробка профілактично-виховних заходів щодо запобігання професійній деформації особистості в умовах військової служби" - аналізуються емпіричні дані, а також висуваються та деталізуються принципи та заходи профілактично-виховної роботи.

Дослідження, проведене у військовому підрозділі, показало, що ступінь диференційованості оцінок, які давали начальники своїм підлеглим за шкалами "порушник військової дисципліни - дисциплінований офіцер" та "відразлива особистість - приваблива особистість", у різних керівників виявився неоднаковим. Співставлення показників цієї диференційованості з індивідуально-психологічними особливостями кожного керівника, зі ступенем його емоційної благополучності, з мотивацією у службовій діяльності, а також зі стилем навчально-виховної та управлінської діяльності показало, що серед окремих військових професіоналів спостерігається явище втрати спроможності до погляду на особистість підлеглого поза контекстом діяльності та навчально-виховного процесу бойової підготовки, і чинники професійно-посадової влади здатні це явище стимулювати та підкріплювати.

Хоча зниження у керівника здатності до багатовимірного сприйняття індивідуальності підлеглих і є діагностично цінною ознакою професійної деформації особистості, проте використання цієї ознаки потребує диференціації різноманітних явищ. Зісковзування на спрощене сприйняття особистості підлеглого не обов'язково пов'язане з явищем професійної особистісної деформації, а може мати й інше походження (психозахисне, невротичне тощо).

Не засвідчено виразного зв'язку між особливостями сприйняття підлеглими посадових та особистісних якостей свого начальника та ступенем схильності начальника до маніпулятивної поведінки. Виявилось, що така маніпулятивність, особливо якщо у її основі лежать егоцентричні мотиви, може не бути для підлеглих очевидною.

Практично не спостерігається взаємозв'язок, який підтверджувався б статистично, між вислугою років у офіцерському званні та рисами характеру військовослужбовця. Таким чином, тривалої включеності у військово-професійну діяльність ще недостатньо для того, щоб розпочався процес професійної деформації особистості, який є результатом взаємодії комплексу чинників.

Головним чинником військово-професійного середовища, який сприяє професійній деформації особистості, є чинник посадової влади та особливостей реалізації

посадових повноважень.

Взаємозв'язок між системою особистісних смислів офіцерів та їх характерологічними особливостями засвідчив, що трансформація особистісних смислів військовослужбовця є реальним механізмом змін його характеру, а характерологічні особливості, у свою чергу, сприяють трансформації особистісних смислів, пов'язаних з військовою професією. Внутрішньоособистісні передумови відіграють важливу роль у процесі професійної деформації особистості. Деякі характерологічні особливості здатні полегшувати поступове зростання зацікавленості у владі та розвиток процесу патогенної трансформації особистісних смислів, тому вони є прогностично несприятливими при призначенні людини на посаду, пов'язану з посадовим впливом на інших людей. До числа таких характерологічних особливостей належать: емоційна байдужість, відлюдкуватість, надмірна суворість в оцінці інших людей; схильність до агресивних форм поведінки; особистісна домінантність, якщо вона спостерігається на фоні недооцінки загальнолюдських цінностей; консервативність, надмірна орієнтованість на традицію, схильність до моралізаторства та повчань, низька зацікавленість в аналітичному та інтелектуальному матеріалі; схильність до крайніх оцінок на адресу інших людей.

Орієнтованість на успішну кар'єру є важливим чинником позитивного ставлення до служби в армії, але вона сприяє також і зростанню зацікавленості у владі як такій. При цьому посадова влада стає для її носія не тільки атрибутом успішної кар'єри, але й специфічним інструментом підвищення особистісної свободи. Успішна кар'єра в умовах військово-професійної діяльності сприяє більш виразній відмові офіцера від особистісного контакту з підлеглими, та зростанню його орієнтованості на укріплення системи посадових відносин. Аналіз емпіричного матеріалу показав, що зацікавленість військовослужбовця у владі здатна витіснити інші потреби (естетичні, матеріальні), а також стимулювати розвиток таких індивідуально-психологічних особливостей, як емоційна відгородженість, авторитарність, впертість, схильність до моралізаторства та повчань, неспроможність розрізняти "напівтони" у реальному житті, низька толерантність.

Виходячи з результатів дослідження, в якості основної засади профілактики професійної особистісної деформації висувається та деталізується принцип створення умов, які б забезпечували і стимулювали розгортання системи контактів начальників та підлеглих у двох максимально незалежних один від одного вимірах: у вимірі особистісного контакту, суб'єкти якого є цінними один для одного як люди, як носії особливого внутрішнього світу та неповторних індивідуальних якостей; та у вимірі функціональної (професійно-посадової) взаємодії, суб'єкти якої наділені певними правами і обов'язками, та у власній поведінці орієнтуються на інституційні норми службової

діяльності та бойового навчання.

Сформульовано набір принципів профілактично-виховної роботи, спрямованої на розв'язання проблеми професійної особистісної деформації в умовах військової служби.

Нормативна база життєдіяльності військових формувань повинна будуватися виходячи з пріоритету особистісних цінностей у системі основоположних інституційних норм. Це є важливою організаційною передумовою ефективної виховної роботи взагалі та профілактично-виховної роботи щодо запобігання явищу професійної особистісної деформації зокрема.

З метою максимальної відмови у виховній роботі від методів примусу, необхідно формувати у керівників зацікавленість в узгодженні ціннісних орієнтацій підлеглих з їх функціональними обов'язками. Пріоритетним напрямком виховної роботи повинно бути формування позитивної мотивації особового складу до службової діяльності; поточні завдання службової діяльності повинні гармонійно вписуватися у систему особистісних смислів військовослужбовців; професійні цінності повинні очевидним для всіх чином вписуватися у систему цінностей загальнолюдських.

Посадові повноваження по відношенню до особового складу повинні обмежуватися, виходячи з принципу функціональної достатності. Влада не повинна бути надлишковою з точки зору поточних завдань діяльності та не повинна виходити за межі інституційного простору. Оптимальна організація системи застосування влади повинна розглядатися як передумова ефективної виховної роботи.

Рішення про висування на керівну посаду повинно прийматися з урахуванням психологічної схильності до маніпулятивної поведінки та психологічного імунітету до особистісної деформації під впливом чинника влади. Це завдання може розв'язуватися заходами професійного психологічного відбору. Повинна проводитися оцінка спроможності молодих офіцерів диференційовано сприймати посадові та особистісні якості своїх підлеглих. Виходячи з аналізу витоків зниження такої спроможності слід своєчасно проводити індивідуально-виховні заходи.

Неминучі на певних етапах військово-професійної діяльності маніпулятивно-деіндивідуалізовані диспозиції начальника по відношенню до підлеглих вимагають проведення профілактичних заходів, здатних переключати на особистісний рівень спілкування.

Необхідно забезпечувати подальше зростання психолого-педагогічної компетентності військових керівників та культури адміністративного управління у Збройних Силах. Сучасна ситуація вимагає якісних змін у системі підготовки офіцерського складу в галузі гуманітарних наук. Слід активно включати командирів у

процес виховної роботи з особовим складом, забезпечуючи таким чином їх контакт з підлеглими не тільки як із суб'єктами діяльності, але й виховання, тобто особистостями.

Необхідно стимулювати у начальника відчуття цінності таких його особистісних якостей та явищ його внутрішнього світу, значення яких неможливо зрозуміти у вузькому контексті пріоритетів професійно-посадової ролі. Важливим є розвиток у керівника естетичних та пізнавальних потреб.

У висновках підводяться загальні підсумки проведеного дослідження. Експериментальні дані загалом підтверджують висунуті гіпотези і дозволяють сформулювати наступні положення:

1. Головним чинником військово-професійного середовища, який сприяє професійній деформації особистості, є чинник професійно-посадових владних повноважень та особливостей їх реалізації. Ключовою ознакою процесу професійної деформації особистості є втрата спроможності до погляду на особистість підлеглого поза контекстом діяльності. Серед окремих військових професіоналів це явище реально спостерігається. Воно негативно впливає на якість розв'язання поточних завдань навчально-виховної та управлінської діяльності у військових частинах та підрозділах.

2. Хоча зниження у керівника здатності до багатовимірного сприйняття індивідуальності підлеглих і є діагностично цінною ознакою професійної деформації особистості, проте використання цієї ознаки потребує диференціації різноманітних явищ, оскільки зісковзування керівника на спрощене сприйняття особистості підлеглого не обов'язково пов'язане з професійною особистісною деформацією, а може мати й інше походження (психозахисне тощо).

3. У розглянутому віковому діапазоні (22-35 років) практично не спостерігається взаємозв'язок між вислугою років в офіцерському званні та рисами характеру військовослужбовця. Одного лише чинника тривалої включеності у військово-професійну діяльність ще не достатньо для того, щоб розпочався процес професійної деформації особистості, важливу роль у цьому процесі відіграють також певні внутрішньоособистісні предумови. Деякі характерологічні особливості, стимулюючи самоцільну зацікавленість у повноваженнях професійної ролі, є прогностично несприятливими при призначенні людини на посаду, пов'язану з безпосереднім посадовим впливом на інших людей. До числа таких характерологічних особливостей відносяться: емоційна байдужість, відлюдкуватість, надмірна суворість у оцінці інших людей; схильність до агресивних форм поведінки; особистісна домінантність, якщо вона спостерігається на фоні недооцінки загальнолюдських цінностей; консервативність, надмірна орієнтованість на традицію, схильність до моралізаторства та повчань, низька зацікавленість в аналітичному

та інтелектуальному матеріалі; схильність до крайніх оцінок на адресу інших людей.

4. Схильність орієнтуватися на кар'єру є важливим чинником позитивного ставлення до служби в армії, але вона сприяє також і зростанню зацікавленості у владі як такій. Успішна кар'єра в умовах військово-професійної діяльності сприяє більш виразній відмові офіцера від особистісного контакту з підлеглими, що відбувається на фоні зростання його орієнтованості на виконання посадової ролі та зміцнення системи професійно-посадових відносин. При цьому зацікавленість у владі здатна витіснити естетичні та матеріальні потреби, а також стимулювати розвиток таких індивідуально-психологічних особливостей, як емоційна відгородженість, авторитарність, впертість, схильність до моралізаторства та повчань.

5. Виховна робота щодо запобігання професійній деформації особистості повинна будуватися на засадах пріоритету особистісних цінностей у системі основоположних інституційних норм і полягає у стимулюванні спроможності професійних військових до побудови міжособистісних взаємин, автономних від діяльнісного контексту. Важливим елементом цієї роботи є своєчасне дослідження ступеня та витоків індивідуальної схильності військовослужбовців до маніпулятивної поведінки. Виховна робота повинна поєднуватися з організаційними заходами оптимізації службової діяльності та професійної взаємодії військовослужбовців.

Запропоновані принципи та заходи профілактично-виховної роботи у Збройних Силах щодо запобігання професійній деформації особистості потребують подальшої проробки та деталізації з метою створення цілісної системи морально-психологічного забезпечення життєдіяльності військ. На ґрунті з'ясованих у нашому дослідженні загальних закономірностей професійної деформації особистості подальшої розробки потребує також проблематика професійної деформації особистості в умовах інших видів професійної діяльності з урахуванням їх особливостей та відмінностей.

Основний зміст роботи відображений у таких публікаціях:

1. Петренко О.В. Професійна деформація особистості та шляхи її профілактики в умовах військової служби: Науково-методичний посібник. - К., АЗСУ, 1998. - 32 с.
2. Петренко О.В. Військово-професійна діяльність та проблема професійної деформації особистості //Труди Академії Збройних Сил України. - 1998. - N2. - С. 104-109.
3. Петренко А.В. Власть руководителя и проблема профессиональной деформации личности//Персонал. - 1998. - N2. - С. 46-53.
4. Петренко О.В. Психосемантичне дослідження особистісних смислів військовослужбовця як засіб оцінки належності до групи ризику щодо аномального

розвитку особистості //Збірник наукових статей ад'юнктів, докторантів та здобувачів Академії Збройних Сил України. - К., АЗСУ, 1995. - С. 227-234.

5. Петренко О.В. Деякі теоретичні та прикладні аспекти проблеми впливу чинника влади на особистість лідера //Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції "Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави" / За заг. редакцією Киричука О.В., Михальченка М.І., Слюсаревського М.М. - К., 1995. - С. 128-129.

Петренко О.В. Психологічні особливості професійної деформації особистості в умовах військово-професійної діяльності. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна і вікова психологія. - Академія Збройних Сил України, Київ, 1998.

Професійна деформація особистості відбувається під впливом комунікативно-рольових чинників професійної діяльності. Посадова влада при наявності індивідуально-психологічної схильності здатна деформувати систему особистісних смислів професіонала і формувати стійкий нахил до маніпулятивної поведінки, який веде до порушення особистісного здоров'я. Професійна деформація особистості спостерігається зокрема в умовах військово-професійної діяльності. Профілактично-виховна робота щодо запобігання професійній деформації особистості будується на засадах пріоритету особистісних цінностей у системі основоположних інституційних норм і полягає у стимулюванні спроможності професіонала до побудови багатовимірних міжособистісних взаємин, автономних від діяльнісного контексту. Індивідуальна профілактично-виховна робота потребує врахування ступеня та витоків зниження інтересу окремих професіоналів до особистісних особливостей підлеглих.

Ключові слова: професійна деформація особистості, комунікативно-рольові чинники професійної діяльності, посадова влада, особистісний смисл, маніпулятивна поведінка, індивідуальна схильність, особистісне здоров'я, профілактично-виховна робота.

Петренко А.В. Психологические особенности профессиональной деформации личности в условиях военно-профессиональной деятельности. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. - Академия Вооруженных Сил Украины, Киев, 1998.

Профессиональная деформация личности происходит под влиянием коммуникативно-ролевых факторов профессиональной деятельности. Должностная власть при наличии индивидуально-психологической предрасположенности способна деформировать систему личностных смыслов профессионала и формировать устойчивую склонность к манипулятивному поведению, ведущую к нарушению личностного здоровья. Профессиональная деформация личности наблюдается, в частности, в условиях военно-профессиональной деятельности. Воспитательно-профилактическая работа по предотвращению профессиональной деформации личности строится на основе приоритета личностных ценностей в системе основополагающих институциональных норм и состоит в стимулировании способности профессионала к построению многомерных межличностных отношений, автономных от деятельностного контекста. Индивидуальная воспитательно-профилактическая работа требует учета степени и истоков снижения интереса отдельных профессионалов к личностным особенностям подчиненных.

Ключевые слова: профессиональная деформация личности, коммуникативно-ролевые факторы профессиональной деятельности, должностная власть, личностный смысл, манипулятивное поведение, индивидуальная предрасположенность, личностное здоровье, воспитательно-профилактическая работа.

Petrenko O.V. The psychological peculiarities of personality's professional deformation under conditions of professional military service . - Manuscript.

Dissertation for degree of Candidate of Psychological Sciences by speciality 19.00.07 - pedagogical and developmental psychology. - The Academy of Armed Forces of Ukraine, Kiyv, 1998.

The professional deformation of a personality takes place under influence of communicative and role factors of professional activity. Positional authority with individual psychological inclination can deform the system of individual senses of professional and form stable inclination to manipulative behaviour leading to destruction of personality. Cases of professional deformation of a personality takes place in Armed Forces. Preventive measures on professional deformation is built on basis priority of personality values in basic institutional standards and is aimed to stimulate professional's abilities to create multivariate interpersonal relations independent from functional context. Individual preventing measures must take into consideration the degree and origins of some professional's interests decrease to personality's peculiarities of subordinates.

Key words: the professional deformation of a personality, communicative and role factors of professional activity, positional authority, individual sense, manipulative behaviour, individual inclination, destruction of personality, preventing measures.

